

Original Article

The Material Multiplicity System of Ta'ziri Crimes in the Islamic Penal Code (amended in 2020); Challenges, Ambiguities and Solutions

Hadi Rostami¹

ABSTRACT

Committing Ta'ziri crimes, whether it is the same or different, usually intensifies the punishments and this intensification is required in accordance with Article 134 of the Islamic Penal Code (amended in 2020). Intensification is optional in the case of multiple crimes of the similar type and it is mandatory in the case of multiple crimes of different types. The outcome of this dual policy, regardless of the fact that it has no criminological or penal justification, will create a challenge to separation and distinguish these two categories of crimes and their punishment. In most of the legal texts, the distinction between these two is identified by applying the "unity of criminal elements and punishment" and accordingly, just as the legal element of crime and punishment is alike, the multiplicity is of the similar type, and otherwise, it is considered different. This approach is not a solution and in practice leads to a lesser punishment for committing two or more crimes of the similar type, compared to the case where the multiple acts are committed in the form of committing a complete crime and initiating or assisting in it. The logical solution is concentrating on "the unity of criminal title", regardless of the type of behavior and legal punishment. Thus, if a person commits similar crimes, that is, crimes which are fundamentally similar and fall under the same general heading, whether some of the behaviors are simple or aggravated or the behaviors are different despite having a single legal element, the plurality is considered to be of the similar type. In the case of concurrent crimes (preliminary or related crimes), it is preferable to deviate from the rules of material multiplicity of crimes and determine a single punishment. If the committed behaviors are simultaneously subject to the rules of plurality and recidivism, the effective solution is to generalize the rules of spiritual plurality and determine and implement the most severe punishment.

KeyWords: Multiplicity, Recidivism, Different, Similar, Intensification, Criminal Title.

How to Cite: Rostami, Hadi, "The Material Multiplicity System of Ta'ziri Crimes in the Islamic Penal Code (amended in 2020); Challenges, Ambiguities and Solutions", *Legal Research*, Vol. 28, No. 109, 2025, pp:115-132.

DOI: <https://doi.org/10.48308/jlr.2024.229017.2341>

Received: 10/10/2022-Accepted: 01/06/2024

1. Associate Professor, Faculty of Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran
Corresponding Author Email: h.rostami@basu.ac.ir

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقاله علمی-پژوهشی

نظام تعدد مادی جرایم تعزیری در قانون مجازات اسلامی (اصلاحی ۱۳۹۹): چالش‌ها، ابهام‌ها و راهکارها

هادی رستمی^۱

چکیده

ارتکاب جرایم تعزیری، اعم از آنکه از نوع مشابه باشند یا مختلف، به‌طور معمول موجب تشدید مجازات‌ها می‌شوند و این تشدید، مطابق ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی (اصلاحی ۱۳۹۹)، در تعدد از نوع مشابه، اختیاری و در تعدد از نوع مختلف، الزامی است. پیامد این سیاست دوگانه، صرف‌نظر از آنکه توجیه جرم‌شناختی و کیفی‌شناختی ندارد، موجب ایجاد چالش تفکیک و تشخیص این دو دسته از جرایم و مجازات آنها خواهد شد. در بیشتر نوشته‌های حقوقی، تمایز این دو، با کاربست «وحدت عناصر مجرمانه و مجازات» شناسایی می‌شود و بر این اساس، همین‌که ارکان تشکیل‌دهنده جرایم و مجازات آنها همسان باشد، تعدد از نوع مشابه و در غیر این صورت، از نوع مختلف محسوب خواهد شد. این رویکرد، راهگشا نیست و در عمل موجب می‌شود که ارتکاب دو یا چند فقره جرم از یک نوع، در مقایسه با حالتی که تعدد به‌صورت ارتکاب جرم تام و شروع یا معاونت در آن باشد، مجازات کمتری داشته باشد. راهکار منطقی، تمرکز بر «وحدت عنوان مجرمانه»، قطع‌نظر از نوع رفتار ارتكابی و مجازات قانونی است. بنابراین، اگر شخص مرتکب جرایم مشابه گردد، یعنی جرم‌هایی که به‌لحاظ مبنایی شبیه به هم و ذیل یک عنوان کلی قرار می‌گیرند، اعم از آنکه بعضی از رفتارها ساده باشند یا مشدد یا رفتارها به‌رغم داشتن رکن قانونی واحد، گوناگون باشند، تعدد از نوع مشابه محسوب می‌شود. در مورد جرایم مقارن (جرایم مقدماتی یا مرتبط) نیز ترجیح عدول از قواعد تعدد مادی جرم و تعیین مجازات واحد است. چنانچه رفتارهای ارتكابی، هم‌زمان مشمول قواعد تعدد و تکرار باشند، راهکار مؤثر، تعمیم مقررات تعدد معنوی و تعیین و اجرای مجازات اشد است.

کلید واژگان: تعدد، تکرار، مختلف، مشابه، تشدید، عنوان مجرمانه.

استناد به این مقاله: رستمی، هادی، «نظام تعدد مادی جرایم تعزیری در قانون مجازات اسلامی (اصلاحی ۱۳۹۹): چالش‌ها، ابهام‌ها و راهکارها»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۲۸، شماره ۱۰۹، فروردین ۱۴۰۴، صص: ۱۱۵-۱۳۲.

DOI: <https://doi.org/10.48308/jlr.2024.229017.2341>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۱۸ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۱۲

۱. دانشیار، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی‌سینا، همدان، ایران
ایمیل نویسنده مسئول: h.rostami@basu.ac.ir

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

تعدد و تکرار جرم به‌طور معمول از عوامل تشدیدکننده مجازات‌های تعزیری محسوب می‌شوند و قانون‌گذاران برای بزه‌کارانی که در عمل مرتکب جرم‌های متعدد می‌شوند یا آنکه به‌رغم داشتن سابقه محکومیت قطعی، جرم را تکرار می‌نمایند، سیاست تشدید مجازات را تجویز و گاه قضات را به اجرای آن ملزم می‌کنند. تشدید مجازات مرتکبان تکرار و تعدد جرم، از چشم‌انداز مبانی حقوق کیفری، متأثر از نظریه‌های پیامدگرا و به‌ویژه نظریه فایده‌گرایی است که بیشتر با هدف مرعوب ساختن بزهکار و درس عبرت دادن به بزهکاران احتمالی و بازدارندگی عمومی، توجیه می‌گردد.^۱ در مقابل، نظریه‌های مکافات‌گرا (سزاگرا) که به تناسب جرم و مجازات باور دارند، شدت و ضعف مجازات‌ها را تابعی از شدت و ضعف جرایم می‌دانند و بر این اساس، نظام تعدد و به‌ویژه تکرار را موجب تشدید مجازات فراتر از حد تناسب معقول نمی‌دانند. در واقع، دغدغه پیشگیری از جرایم در نگاه پیامدگرایان، از مجازات‌های شدیدتر در قبال تکرارکنندگان جرایم حمایت می‌کند؛ حال آنکه مکافات‌گرایان آشکارا بر ممنوعیت چنین مجازات‌هایی تأکید می‌ورزند و هدف‌گذاری کیفری را براساس ملاحظات مربوط به «عدالت» و اصل تناسب توجیه می‌نمایند.^۲

با این حال، در عرصه سیاست‌گذاری کیفری، پیامدگرایان کامیاب‌ترند و قانون‌گذاران با تکیه بر اهداف فایده‌گرایانه، مرتکبان تعدد و تکرار جرم را سزاوار مجازات‌های شدیدتر می‌دانند. قانون‌گذار ایرانی از همان آغاز، که «قانون مجازات عمومی» را در ۲۳ دی‌ماه ۱۳۰۴ تصویب کرد، تا آخرین قانون که با عنوان «قانون کاهش مجازات حبس تعزیری» در ۲۳ اردیبهشت ۱۳۹۹ لازم‌الاجرا گردید، به سیاست تشدید مجازات بیش‌یاکم وفادار مانده است. تعدد مادی جرم، که متضمن ارتکاب بیش از یک رفتار مجرمانه پیش از صدور حکم محکومیت قطعی می‌باشد، یکی از مواردی است که در ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی (اصلاحی ۱۳۹۹)، به آن توجه شده است. برای شمول مقررات تعدد جرم، شرط اصلی، ارتکاب جرم‌های متعدد (حداقل دو مورد) و عدم صدور حکم محکومیت قطعی است. متفاوت یا مشابه بودن جرم‌های ارتكابی، عمدی یا غیرعمدی بودن آنها اهمیت ندارد. همچنین، لازم نیست که جرم‌ها در یک زمان یا زمان‌های مختلف واقع شده باشند. مطابق ماده مذکور: «در تعدد جرایم تعزیری، تعیین و اجرای مجازات به شرح زیر است:

الف- هرگاه جرایم ارتكابی مختلف نباشد، فقط یک مجازات تعیین می‌شود و در این صورت، دادگاه می‌تواند مطابق ضوابط مقرر در این ماده که برای تعدد جرایم مختلف ذکر شده، مجازات را تشدید کند.

ب- در مورد جرایم مختلف، هرگاه جرایم ارتكابی بیش از سه جرم نباشد، حداقل مجازات هریک از آن جرایم بیشتر از میانگین حداقل و حداکثر مجازات مقرر قانونی است.

پ- چنانچه جرایم ارتكابی مختلف، بیش از سه جرم باشد، مجازات هریک، حداکثر مجازات قانونی آن جرم است. در این صورت دادگاه می‌تواند مجازات هریک را بیشتر از حداکثر مجازات مقرر قانونی تا یک‌چهارم آن تعیین کند...».

نحوه تعیین مجازات‌ها و محاسبه میانگین و ملاحظات مربوط به تشدید در تعدد مادی، چندان دشوار نیست و آنچه در این میان چالش‌برانگیز است، نحوه محاسبه مجازات در صورت اجتماع شروع یا معاونت در جرم با جرم اصلی یا ارتكاب

۱. یک قاضی در سده هجدهم خطاب به یک شخص متهم به سرقت گوسفند گفت: «تو به این دلیل که یک گوسفند دزدیده‌ای به دار آویخته نمی‌شوی، بلکه به این خاطر به دار آویخته می‌شوی تا شخص دیگری جرئت نکند گوسفند بدزدد.» نک:

Kumari, Krishna. "Role of Theories of Punishment in the Policy of Sentencing", 2007, Available at: <http://ssrn.com-956234>. P 14.

۲. برای اطلاع بیشتر، نک: رستمی، هادی، «تقابل وظیفه‌گرایی و غایت‌گرایی فایده‌محور در توجیه کیفر»، دو فصلنامه پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۷، شماره ۲، ۱۳۹۵، صص ۱۵۵-۱۳۱.

مصادقات‌های ساده و مشدد یک رفتار مجرمانه یا وضعیت جرایم مقارن است که راهکاری در قانون مجازات اسلامی ندارند. برای مثال، شخصی که مرتکب سه فقره جرم از یک نوع می‌شود که یکی از آنها، جرم تام و دیگری شروع به جرم و سومی نیز معاونت در همان جرم است، آیا تابع مقررات تعدد از نوع مشابه است یا تعدد از نوع مختلف؟ در واقع، فردی که متهم به سه اتهام کلاهبرداری، شروع به کلاهبرداری و معاونت در کلاهبرداری است، در شمول کدام نوع تعدد قرار می‌گیرد؟ افزون بر این، ارتکاب مصادیق مشدد و ساده یک جرم، مانند آنکه شخصی در عمل مرتکب چند فقره سرقت از نوع ساده و مشدد می‌گردد، تعدد مادی از نوع مختلف محسوب می‌شود یا نوع مشابه؟ همین مشکل، در خصوص جرایم مقارن، مانند جرمی که لازمه یا مقدمه جرم دیگری باشد، نظیر استفاده از سند مجعول و کلاهبرداری، نیز صادق است. چالش دیگر، تداخل مقررات تعدد و تکرار جرم است، مانند آنکه شخصی پس از صدور حکم محکومیت قطعی، مرتکب دو یا چند فقره جرم می‌شود که از یک سو، با قواعد تکرار، قابل مجازات است و از سوی دیگر، مقررات تعدد جرم بر رفتارهای وی صدق می‌کند.

مقاله‌های چشمگیری در خصوص تعدد مادی جرم و معیارهای تشخیص جرایم مختلف از جرم‌های غیرمختلف، نوشته شده که بعضاً منصرف از تحولات اخیر می‌باشند و مقاله‌هایی که جدیدترند، بیشتر ناظر به شناسایی و تشخیص اقسام تعدد در مفهوم جرم تام هستند و به چالش‌های مرتبط با شروع و معاونت در جرم و نیز تداخل مقررات تکرار و تعدد، نمی‌پردازند. برای مثال، مقاله «معیار تفکیک جرایم «مختلف» از جرایم «غیرمختلف» در اعمال قواعد تعدد مادی جرم»^۱ که در مجله حقوقی دادگستری به چاپ رسیده است، تلاش می‌کند ضمن ارائه دیدگاه‌های مختلف پیرامون تعدد جرم، در نهایت بر ضابطه «وحدت عناصر متشکله و مجازات» متمرکز شود. صرف‌نظر از ایراد این ضابطه، که تفسیری منطوقی و به ضرر متهم است، چارچوب نوشتاری مقاله که چهار ضابطه کلی را با دو عنوان یکنواخت «تبیین تفسیر» و «ارزیابی تفسیر» تکرار و بررسی می‌کند، تأمل‌برانگیز است. در مقاله دیگری که به لحاظ زمانی مقدم‌تر است، با عنوان «ضابطه تفکیک جرایم مختلف از غیرمختلف در ماده ۱۳۴ اصلاحی قانون مجازات اسلامی»^۲ که در پژوهشنامه حقوق کیفری به چاپ رسیده است، نویسندگان برای تفکیک جرایم مختلف از غیرمختلف بر معیارهایی چون همسانی در «عنصر قانونی»، «عنوان مجرمانه» و «مجازات قانونی» تأکید داشته‌اند. مقاله اخیر، ضمن نقد نظریه‌های مشورتی اداره حقوقی، تلاش زیادی برای تفکیک جرم‌های مختلف از جرایم غیرمختلف برداشته است؛ اما در نهایت به دلیل رویکرد محافظه‌کارانه، بعضاً مانند تداخل شروع و معاونت در جرم با جرم اصلی یا ارتکاب حالت‌های ساده و مشدد یک عنوان مجرمانه، ضابطه تعدد از نوع مختلف را به‌عنوان یک اصل کلی و مسلم برگزیده‌اند که مغایر با تفسیر غایی از قانون است.^۳ با این حال، با توجه به اصلاح قوانین مربوط به تعدد جرم در سال ۱۳۹۹ و ایجاد تمایز میان جرایم مشابه از جرم‌های مختلف، که در تعیین

۱. روستایی، مهرانگیز و حامد رحمانیان، «معیار تفکیک جرایم «مختلف» از جرایم «غیرمختلف» در اعمال قواعد تعدد مادی جرم»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۶، شماره ۱۸، ۱۴۰۱، صص ۱۳۵-۱۱۵.

۲. احمدزاده، رسول، غلامحسین الهام و مجتبی تام، «ضابطه تفکیک جرایم مختلف از غیرمختلف در ماده ۱۳۴ اصلاحی قانون مجازات اسلامی»، دو فصلنامه پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۱۲، شماره ۲، ۱۴۰۰، صص ۲۶-۷.

۳. افزون بر این‌ها، مقاله‌های دیگری نیز در قلمرو تعدد نوشته شده‌اند که متکی به قوانین سابق و پیش از تصویب قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (۱۳۹۹) هستند. نک: ساداتی، سید محمد مهدی، «تعدد جرم در حقوق ایران و آلمان»، دو فصلنامه مطالعات حقوق تطبیقی، دوره ۸، شماره ۱، ۱۳۹۶، صص ۲۲۶-۲۰۳؛ شمس ناتری، محمد ابراهیم و فرهاد صادقی، «چالش‌های مربوط به تعدد عنوانی جرم در جرایم تعزیری»، مجله پژوهش حقوق کیفری، دوره ۷، شماره ۲۶، ۱۳۹۸، صص ۲۵۰-۲۲۷؛ پوربافرانی، حسن، «تعدد و تکرار جرم در حقوق کیفری ایران»، فصلنامه مدرس علوم انسانی (ویژه‌نامه حقوق)، دوره ۹، شماره ۴۱، ۱۳۸۴، صص ۴۵-۲۵؛ فروغی، فضل‌الله و رضا رحیمیان، «ارزیابی تعدد مادی جرایم تعزیری در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲»، مجله مطالعات حقوقی، دوره ۷، شماره ۴، ۱۳۹۴، صص ۲۰۳-۱۷۱.

مجازات‌ها آنها تأثیرگذار می‌باشد، تشخیص مصادیق این گروه‌ها و مرزبندی میان آنها دشوار گردید و این دشواری در عمل موجب برخوردهای سلیقه‌های و صدور احکام متفاوت در وضعیت‌های مشابه شده است. از این رو، پرسش محوری این پژوهش آن است که آیا می‌توان معیار دقیق و جامعی برای شناخت تعدد مادی جرایم تعزیری و گونه‌های مشابه و متفاوت و نیز تمایز آن با جرایم مقارن و مرتبط که حکم جرم مستقلی دارند، عرضه کرد؟ در پاسخ به این پرسش، مقاله حاضر تلاش می‌کند با تفسیر محدودی از قواعد تعدد مادی، نخست، جرایم مختلف را از جرم‌های مشابه در مصداق‌هایی که دیگران کمتر به آن توجه داشته‌اند، بررسی نماید (۱) و در مرحله بعدی، وضعیت جرایم مقارن و رابطه آنها با تعدد جرم را مشخص کند (۲) و سرانجام، تداخل قواعد تعدد و تکرار جرم (۳) را که در نوشته‌های حقوقی چندان بر آن تأکید نشده است، مطرح و ارزیابی نماید. در تمام مصداق‌ها، چالش‌ها و راهکارها به موازات هم و ذیل عنوان انتخابی، مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند. فرضیه مقاله مبتنی بر کمیته‌گرایی مجازات از رهگذر تمرکز بر ضابطه «وحدت مجرمانه» برای تشخیص جرم‌های مشابه از مختلف و نیز تحدید قلمرو تعدد جرم از جرایم مقارن و مرتبط است.

۱. تشخیص جرایم مختلف از جرایم مشابه

تعدد مادی جرایم از نوع مختلف یا مشابه در نظام تعیین مجازات‌ها و تشدید آنها تأثیرگذار است. ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی (اصلاحی ۱۳۹۹) برخلاف قانون ۱۳۹۲، با تبعیت از منطق تعدد در جرم‌های حدی، نسبت به تعدد از نوع مشابه، از نظر عملی و اجرایی، سیاست آسان‌تری را برگزیده و دادگاه را مکلف به تعیین یک مجازات نموده است.^۱ قاضی در این موارد، مختار به تشدید و اعمال قواعد تعدد از نوع مختلف می‌باشد و حتی می‌تواند مجازات را براساس قواعد عمومی تخفیف دهد. این تمایزگذاری میان جرم‌های مختلف و مشابه فاقد توجیه جرم‌شناختی است؛ زیرا بزهکارانی که در عمل یک رفتار مجرمانه مانند سرقت را پیشه خود قرار می‌دهند، به دلیل حرفه‌ای بودن و توان مهارتی بالا برای ارتکاب سریع‌تر جرم، می‌توانند خطرناک‌تر باشند. بنابراین، برخورد افتراقی و ملایم با این نوع بزهکاران، که در طیف بزهکاران حرفه‌ای، پایدار و پُرخطر طبقه‌بندی می‌شوند، هیچ‌گونه توجیهی ندارد^۲ و در عمل به تجری بزهکاران و جابه‌جایی موقعیت‌ها از جرم‌های مختلف به جرایم مشابه می‌انجامد.

شناسایی جرایم مختلف از جرم‌های غیرمختلف، در تعیین مجازات‌ها و تشدید آنها اثرگذار است. تشخیص این موضوع، در شرایطی که ارکان قانونی و مادی و مجازات جرم‌های ارتكابی متفاوت و متمایز باشند، چندان دشوار نیست و دشواری زمانی نمایان می‌شود که تعدد به صورت اجتماع جرایم کامل و ناقص (شروع یا معاونت در جرم) یا حالت‌های ساده و مشدد یک عنوان مجرمانه یا به شکل ارتکاب حالت‌های گوناگون یک رکن قانونی یا تداخل گروه‌های مجرمانه مشابه و مختلف ظاهر گردد.

۱.۱. تعدد جرم تام با شروع و معاونت در جرم

چنانچه رفتارهای ارتكابی معطوف به مصداق‌های گوناگون یک جرم و به صورت‌های مباشرت، شروع یا معاونت در جرم واقع شده باشند، تعدد و اعمال مقررات آن تبدیل به یک چالش می‌شود؛ مانند آنکه اتهام‌های متهم به ترتیب، کلاهبرداری،

^۱ در برخی از ایالت‌های آمریکا برای جرایم مشابه فقط یک مجازات تعیین می‌شود. در این باره، نک: میرمحمد صادقی، حسین و علیرضا درزی رامندی، «بررسی تطبیقی تعدد جرم در حقوق کیفری ایران و آمریکا»، *دوفصلنامه حقوق تطبیقی*، دوره ۷، شماره ۱، ۱۳۹۹، ص ۶۷.

^۲ نک: شیخ‌الاسلامی، عباس، *تعدد جرم؛ نظریه‌ها و رویه‌ها*، تهران: میزان، چاپ اول، ۱۳۹۵، ص ۳۲.

شروع به کلاهبرداری یا معاونت در کلاهبرداری باشد. قانون مجازات اسلامی در این خصوص ساکت است و همین سکوت، به برداشت‌های گوناگونی دامن زده است.^۱ اداره حقوقی قوه قضائیه در نظریه مشورتی شماره ۷/۹۹/۶۷۶ مورخ ۱۳۹۹/۶/۴، مقرر می‌دارد: «در موارد زیر جرایم، غیرمختلف محسوب می‌شود... شروع، معاونت و مباشرت در این جرم...». به باور اداره حقوقی، ارتکاب این نوع رفتارها، مصداق بارز «جرایم غیرمختلف» محسوب می‌شود و در نتیجه، باید یک مجازات تعیین و اعمال گردد. برخی از نویسندگان در نقد این دیدگاه گفته‌اند: «شروع و معاونت در تمامی جرایم تعزیری، چنانچه هم‌ردیف ارتکاب جرم اصلی موضوع تعدد باشند، مختلف محسوب می‌شود و به مثابه ارتکاب جرم‌های مختلف با آن رفتار خواهد شد».^۲ مبنای این دیدگاه برای رد نظریه اداره حقوقی، در ظاهر، اختلاف در ارکان قانونی و مادی رفتارهای ارتكابی است و صرف هم‌جنس یا هم‌سرخ بودن آنها را برای تعدد از نوع مشابه کافی نمی‌دانند. بنابراین، مشابهت رکن مادی، در شرایطی که مجازات شروع به جرم و معاونت در جرم و جرم تام با یکدیگر متفاوت است، موجب اعمال مقررات تعدد مادی از نوع واحد نخواهد شد و در نتیجه باید مجازات‌های جداگانه برای هر یک از این رفتارها تعیین شود. نتیجه این دیدگاه، تعیین چند مجازات و تشدید آنها به شرح مقرر در قانون است؛ حال آنکه اگر رفتارهای موردنظر از نوع مشابه پنداشته شود، در آن صورت باید یک مجازات تعیین گردد و دادگاه می‌تواند مجازات را برابر قواعد تعدد از نوع مختلف تشدید کند.

دیدگاه مذکور از نظر منطوقی، موافق با قانون است؛ اما به لحاظ مفهومی انطباق چندانی با آن ندارد؛ زیرا ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی برای اعمال مقررات تعدد، از واژگان «مختلف و غیرمختلف» استفاده کرده است و این واژه‌ها، منصرف از وحدت ارکان جرم می‌باشند. بنابراین، از مفهوم مخالف واژه «مختلف»، عبارت «مشابه» استنباط می‌شود که بر همسانی یا همانندی، صرف‌نظر از اختلاف در رکن قانونی یا مجازات، دلالت می‌کند و از این رو، مفاهیم «مباشرت، معاونت و شروع به یک جرم»، بیشتر بر مشابهت دلالت می‌کنند تا مفارقت. وانگهی، پذیرش دیدگاه مزبور در عمل سبب می‌شود که ارتکاب دو یا چند فقره جرم اصلی از یک جنس در مقایسه با حالتی که مرتکب افزون بر جرم اصلی، به شروع یا معاونت در آن جرم مبادرت نموده است، مجازات کمتری داشته باشد و این نقض غرض محسوب می‌شود. در واقع، مشکل این دیدگاه، آن است که اگر مرتکب دو یا چند فقره جرم از یک جنس را به‌طور کامل انجام دهد، فقط به یک مجازات محکوم می‌شود و دادگاه می‌تواند مجازات را تشدید نماید؛ حال در فرضی که یکی از این حالت‌ها در سطح شروع به جرم یا معاونت توصیف شود، اعمال مقررات تعدد الزامی است. در چنین شرایطی، مرتکب ترجیح می‌دهد که همه رفتارهای خود را به فرجام برساند و در مرحله شروع به جرم که مجازات سنگین‌تری دارد، متوقف نگردد^۳ یا به‌جای گزینش معاونت، به عرصه مباشرت گام بگذارد. در همین خصوص، تبصره ماده ۱۵ طرح کاهش مجازات حبس تعزیری (۱۳۹۸/۱۰/۱۵)^۴ که

^۱ در شماری از منابع، تداخل جرم اصلی با شروع و معاونت در جرم به عنوان یک چالش، مطرح شده است، اما دیدگاهی برای رفع آن پیشنهاد نشده است. نک: میرمحمد صادقی، حسین، **حقوق جزای عمومی ۳: واکنش اجتماعی در برابر جرم (مجازات و اقدام تأمینی و تربیتی)**، تهران: دادگستر، چاپ اول، ۱۴۰۱، ص ۲۰۷.

^۲ احمدزاده، رسول و مجتبی تام، **ملاحظات دربارۀ قانون کاهش مجازات حبس تعزیری، (ویراست دوم)**، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه، چاپ سوم، ۱۴۰۰، ص ۱۱۶.

^۳ بکاریا، سزار، **رساله جرایم و مجازات‌ها**، ترجمه محمد علی اردبیلی، تهران: میزان، چاپ دهم، ۱۴۰۰، ص ۶۴.

^۴ تبصره ماده ۱۵ طرح کاهش مجازات حبس تعزیری: «جرایمی از قبیل سرقت، جعل و کلاهبرداری که دارای گونه‌های مختلف با مجازات‌های متفاوت است و جرائمی که به شیوه‌های مختلفی قابل تحقق است، مثل صادرات، واردات، تولید، توزیع، حمل، نگهداری و استعمال مواد مخدر، همچنین جرایمی که به موجب قانون در حکم جرم دیگری محسوب می‌شود و یا مجازات جرم دیگری برای آن مقرر شده است و شروع و معاونت در این جرائم، متفاوت محسوب نمی‌شوند».

فرض مزبور را تعدد مادی از نوع مشابه دانسته بود، با ایراد شورای نگهبان در نامه شماره ۹۸/۱۰۲/۱۵۴۴۳ مورخ ۱۳۹۸/۱۱/۹، بدون ارائه معیاری مشخص حذف و از دستور کار خارج گردید.

بنابراین، راهکار مناسب در موارد مذکور، اعمال مقررات تعدد از نوع مشابه و تعیین یک مجازات، یعنی مجازات جرم اصلی، برای رفتارهای ارتكابی است. برای مثال، شخصی که هم‌زمان بابت یک فقره کلاهبرداری و یک فقره شروع یا معاونت در کلاهبرداری تحت تعقیب قرار می‌گیرد، با ابتنا بر قواعد تعدد از نوع غیرمختلف، فقط برای کلاهبرداری مجازات تعیین شود. تعیین مجازات‌های متعدد و اعمال قوانین تعدد از نوع مختلف در این موارد، مغایر با غایت و غرض قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (۱۳۹۹) است که معطوف به کمینه‌گرایی در تعیین مجازات است. فعل و انفعالات حاکم بر طرح قانون کاهش و ملاحظه تبصره الحاقی ماده ۱۵ طرح مذکور که به‌صراحت شروع و معاونت را متمایز از جرم تام در نظر نمی‌گیرد، بیانگر آن است که نگرش قانون‌گذار بر اعمال قواعد تعدد از نوع مشابه در این موارد است. حذف این تبصره دلالت بر پذیرش تعدد از نوع مختلف و پذیرش ایراد شورای نگهبان نیست؛ زیرا در آن صورت، مجلس می‌توانست تبصره را به‌نحو موردنظر و مطلوب شورای نگهبان اصلاح کند.

۱.۲. تعدد در مصادیق ساده و مشدد یک جرم

تعدد گاه ناظر به ارتكاب مصادیق متعدد یک جرم است که هر کدام رکن قانونی جداگانه‌ای دارند؛ مانند آنکه شخص در عمل مرتکب سرقت‌های گوناگونی می‌شود که بعضاً دارای وصف مجرمانه خاص یا مشدد هستند. اداره حقوقی در همان نظریه شماره ۷/۹۹/۶۷۶ مورخ ۱۳۹۹/۶/۴ بر این نکته تصریح می‌کند که «جرایمی که به‌رغم تعدد عنصر قانونی و متفاوت بودن مجازات‌ها، تحت عنوان جرم واحد شناخته می‌شوند، مانند سرقت‌های متعدد، جعل اسناد مختلف، صدور چک بلامحل به هر شیوه که در قانون مقرر شده است»، از نوع مشابه محسوب می‌شود و یک مجازات باید تعیین شود. این دیدگاه منطبق با رأی وحدت رویه شماره ۶۰۸ مورخ ۱۳۷۵/۶/۲۷ است که برای ارتكاب صور خاص چک بی‌محل، مجازات واحد را تجویز می‌نماید: «نظر به اینکه صدور چک‌های بلامحل و وعده‌دار و تضمینی و غیره موضوع مواد (۳)، ۷، ۱۰ و ۱۳) قانون صدور چک مصوب سال ۱۳۵۵ و اصلاحی آن در سال ۱۳۷۲، در صورتی که از جانب یک نفر انجام شده باشد از نوع جرایم مختلف نبوده بلکه جرایم مشابهی هستند که در کلیه آنها با گذشت شاکی خصوصی یا پرداخت وجه چک تعقیب مشتکی‌عنه موقوف می‌شود. لذا تعیین مجازات برای متهم با عنایت به اینکه مواد (۳۱ و ۳۲) قانون مجازات عمومی سابق منسوخه می‌باشد، بایستی بر طبق قسمت ۲ ماده (۴۷) قانون مجازات اسلامی به‌عمل آید و در نتیجه تعیین مجازات‌های جداگانه برای هریک از جرایم فوق خلاف منظور مقنن است ...».

به‌نظر می‌رسد، استناد به رأی وحدت رویه در وضع کنونی بلامانع باشد و این نوع تعددها، از نوع مشابه محسوب می‌شوند. بنابراین، در حالت مذکور که برخی از جرایم، ساده و بعضی خاص یا مشدد هستند یا آنکه جملگی از مصادیق مشدد با عناوین خاص و مستقل می‌باشند، مانند سرقت‌های تعزیری مشدد که در مواد گوناگون پیش‌بینی شده‌اند، دادگاه باید شدیدترین حالت را در نظر گیرد و یک مجازات را تعیین کند و در صورت لزوم می‌تواند مجازات را برابر مقررات تعدد از نوع مختلف تشدید کند. این تفسیری به نفع متهم و منطبق با کمینه‌گرایی در حقوق کیفری^۱ است. اختلاف رکن قانونی، در شرایطی که جرایم به لحاظ ساختار، ماهیت، شکل ارتكاب و شرایط رکن مادی بیش‌یاکم در وضعیت مشابهی قرار

۱. در این خصوص، نک: رستمی، هادی و مهری برزگر، «کمینه‌گرایی در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (۱۳۹۹) و چالش‌های فراروی آن»، دو فصلنامه پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۱۳، شماره ۱، ۱۴۰۱، صص ۷۵-۹۷.

دارند، نمی‌تواند قواعد تعدد را برهم بزند.^۱ پذیرش قواعد تعدد از نوع مختلف در این موارد، این پیام را به بزهدار می‌دهد که اگر جرم‌های ارتكابی، جملگی مشدد یا همه از نوع ساده بودند، فقط یک مجازات تعیین می‌شد و در آن صورت، بزهدار مصمم می‌شود که برای رهایی از قواعد تعدد از نوع مختلف، در عمل با ارتكاب جرم‌های مشدد از یک نوع، شرایط قانونی و مجازات خود را دگرگون کند و تخفیف بگیرد.

پرواضح است که عنوان کلی فصل‌های قانون، معیار وحدت یا مشابَهت جرایم نیست و همه جرایمی که در یک فصل جانمایی شده‌اند، به لحاظ رکن مادی و شیوه ارتكاب همواره با هم صادق نیستند. از این رو، در مواردی که عناوین مجرمانه مختلف باشند، قوانین تعدد از نوع مختلف ملاک عمل قرار می‌گیرد.

۱.۳. تعدد در مصادیق رفتاری یک رکن قانونی

مشکل دیگری که در شناسایی تعدد جرم رخ می‌نماید، ارتكاب مصادیق رکن مادی یک جرم واحد است. برای مثال، در جرم خیانت در امانت، که به شکل‌های گوناگون «استعمال، تصاحب، مفقود کردن یا تلف» واقع می‌شود، ارتكاب بیش از یکی از مصادیق مذکور، که جملگی ذیل یک رکن قانونی پیش‌بینی شده‌اند، می‌تواند به فرض تعدد جرم دامن بزند. همین مسئله، در خصوص جرم تقلب در مسکوکات یا جعل اسناد یا اشیا نیز صادق است؛ یعنی اگر سازنده سکه قلب یا سند جعلی، آن را ترویج کند یا داخل کشور نماید، تابع تعدد از نوع مشابه است یا تعدد از نوع مختلف؟ در جرایم مواد مخدر و روان‌گردان نیز به دلیل تنوع رفتارهای ارتكابی که ذیل یک رکن قانونی مقرر شده‌اند، ابهامات به مراتب بیشتر است. به باور اداره حقوقی در نظریه مشورتی شماره ۷/۹۹/۶۷۶ مورخ ۱۳۹۹/۶/۴: «رفتارهای متعدد مجرمانه که موضوع آنها واحد است، مانند حمل، نگهداری، فروش، صادرات، واردات و ساخت مواد مخدر از نوع واحد، مشروبات الکلی، تجهیزات دریافت از ماهواره و اسلحه و مهمات از نوع واحد»، از مصادیق «جرایم غیرمختلف» محسوب می‌شوند. این دیدگاه در مجموع قابل دفاع و تفسیری به نفع متهم است؛ زیرا به شرحی که گفته شد، ارتكاب مصادیق گوناگون یک جرم، که مقارن و مرتبط با یکدیگرند، نباید تعدد از نوع مختلف محسوب شوند.^۲

باین حال، در رابطه با جعل و استفاده از سند مجعول، یعنی مواردی که تعدد به صورت جعل و استفاده از مجعول باشد و جاعل مبادرت به استفاده از سند مجعول کند، مطابق رأی وحدت رویه شماره ۶۲۴ مورخ ۱۳۷۷/۱/۱۸ هیئت عمومی دیوان عالی کشور، قواعد تعدد مادی از نوع مختلف اعمال می‌شود. این رأی مقرر می‌دارد: «نظر به اینکه به موجب مواد ۷۵ تا ۸۲ قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۷۱ برای جعل و استفاده از سند مجعول مجازات جداگانه تعیین شده و به علاوه در ماده ۸۳ قانون مزبور نیز برای استفاده‌کننده از سند مجعول در مواردی که جاعل خود استفاده‌کننده باشد، مجازات مقرر گردیده است، بنابراین بر طبق مواد مزبور استفاده از سند مجعول عملی مستقل از جعل محسوب و نسبت به جاعل نیز بزه جداگانه است...».

به نظر می‌رسد، استناد به قانون منسوخ (مواد ۷۵ تا ۸۲ قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۷۱) در حال حاضر راهگشا نیست و مطابق مواد ۹۵ و ۹۹ قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۸۲، مجازات این دو رفتار،

۱. برای دیدن نظر مخالف، نک: الهام، غلامحسین و محسن برهانی، *درآمدی بر حقوق جزای عمومی، واکنش در برابر جرم*، جلد ۲، تهران: میزان، چاپ ششم، ۱۴۰۰، ص ۲۲۹.

۲. برای دیدن نظر مخالف، نک: پیمانی، ضیاءالدین، *حقوق کیفری اختصاصی ۳: جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی*، تهران: میزان، چاپ نهم، ۱۳۹۲، ص ۱۰۱.

در فرضی که جاعل همان استفاده‌کننده از سند یا شیء مجعول باشد، غیر از یک مورد که به تبعیت از قانون تعزیرات (۱۳۷۵) انجام شده است، متمایز نیست و حتی قانون ۱۳۷۱ نیز علی‌الاصول تمایزی میان مجازات این دو قائل نشده بود. بنابراین، به نظر می‌رسد که رأی وحدت رویه، صرف‌نظر از عدم دقت در انشای آن و استناد نادرست به مواد قانونی، در وضع کنونی قابلیت اجرا نداشته باشد. از این رو، اعمال مقررات تعدد از نوع مشابه، در فرضی که جملگی رفتارهای ارتكابی توسط یک نفر، به‌رغم اختلاف رکن مادی، رکن قانونی و مجازات یکسانی دارند، مطلوب‌تر است؛ حتی می‌توان از این هم فراتر رفت و مورد مذکور را از گستره قواعد تعدد جرم خارج کرد و حکم جرم واحد را بر آن جاری نمود.

۲. تعدد و جرایم مقارن

چالش بعدی در اعمال مقررات تعدد مادی جرم، وجود جرایم مقارن است. وضعیت جرایم مقارن و رویکرد قانون‌گذار به آنها به دو شکل قابل بررسی است: نخست، به‌صورت مجموعه جرایم مرتبط با عنوان خاص که در چارچوب یک رکن قانونی مقرر شده‌اند و دوم، به‌صورت مقدمه منطقی ارتکاب جرمی بر جرم دیگر که موضع قانون‌گذار نسبت به آنها سکوت است.

۲.۱. مجموعه جرایم با عنوان خاص

مطابق بند (د) ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی (اصلاحی ۱۳۹۹): «در صورتی که مجموع جرایم ارتكابی در قانون، عنوان مجرمانه خاصی داشته باشد، مقررات تعدد جرم اعمال نمی‌شود و مرتکب به مجازات مقرر در قانون محکوم می‌شود». عبارت «مجموع جرایم ارتكابی در قانون» در این بند، در ظاهر شامل جرم‌های مرتبطی می‌شوند که با قرار گرفتن کنار یکدیگر، حالت مشددی را پدید می‌آورند که به‌طور معمول یک عنوان مجرمانه را تداعی می‌کند. در واقع، قانون‌گذار با تصریح به دو یا چند عنوان مجرمانه در یک رکن قانونی که اصولاً با هم مرتبط‌اند، مجازات به‌نسبت شدیدی پیش‌بینی می‌کند که دادگاه را بی‌نیاز از اعمال قواعد تعدد می‌نماید. برای مثال، در سرقت موضوع ماده ۶۵۱ قانون تعزیرات ۱۳۷۵ که حاوی پنج شرط است، برخی شرایط، مانند داشتن اسلحه یا تهدید یا از دیوار بالا رفتن، خود، به‌طور مستقل جرم‌انگاری شده‌اند؛ اما قانون‌گذار مجموع جرایم را در یک رکن قانونی مقرر و مجازات سنگینی را تعیین کرده است. همچنین، مطابق تبصره ۲ ماده ۵ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری (۱۳۶۷)، چنانچه اختلاس توأم با جعل باشد، فقط مجازات اختلاس تعیین می‌شود.^۱ به همین ترتیب، سرقت از منزل (ماده ۶۵۶ قانون تعزیرات ۱۳۷۵) یا سرقت مسلحانه یا مقرون به آزار (ماده ۶۵۲ قانون مذکور)، حکم خاص داشته و یک مجازات برای رفتارهای ارتكابی پیش‌بینی شده است. بنابراین، دادگاه نمی‌تواند در موارد مذکور، افزون بر مجازات سرقت، به ترتیب برای ورود به منزل یا داشتن یا حمل سلاح یا آزار، مجازات جداگانه‌ای تعیین کند. البته، تهیه سلاح ارتباطی با رکن مادی سرقت مسلحانه ندارد و تابع قواعد تعدد مادی از نوع مختلف است. افزون بر این‌ها، جرم تخریب در زندان برای فرار، به تصریح فراز اخیر ماده ۵۴۷ قانون مذکور، از شمول مقررات تعدد خارج و مشمول مجموع جرایم با حکم خاص است.

^۱ البته، در اختلاس به‌عنوان جرم نظامی، اگر همراه با جعل سند و نظایر این‌ها باشد، به‌موجب تبصره ۱ ماده ۱۱۹ قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح (۱۳۸۲)، مرتکب به مجازات هر دو جرم برابر مقررات تعدد محکوم می‌شود و این استثنا است.

۲.۲. جرایم مقدماتی

حقوقدانان بعضاً از این قاعده دفاع کرده‌اند که اگر ارتکاب جرمی مقدمه منطقی یا لازمه ارتکاب جرم دیگری باشد، نباید قاعده تعدد جرم اعمال شود.^۱ در پاره‌ای منابع، چنین شرایطی از مصادیق تعدد معنوی (اعتباری) محسوب شده است.^۲ این نوع موضع‌گیری‌ها به لحاظ تبارشناسی، به ماده ۳۲ قانون مجازات عمومی (۱۳۰۴) برمی‌گردد که مقرر می‌داشت: «اگر چند جرم برای یک مقصود واقع شده و مربوط به هم باشد یا اینکه بعضی از آنها مقدمه یا جزء دیگری بوده یا تفکیک از هم نشوند تمام آنها یک جرم محسوب و مجازات جرمی داده می‌شود که جزای آن اشد است.» مفاد این ماده در مورد «جرایم مقدماتی»، در اصلاحات ۱۳۵۲ حذف و در هیچ‌یک از ادوار قانون‌گذاری بعدی احیا نشد. باین حال، در سطح دکترین و رویه قضایی، همواره از این دیدگاه دفاع شده که جرایمی که مقدمه منطقی یا لازمه جرایم دیگرند، تعدد نیست و حکم جرم واحد را دارند. برای تشخیص جرایم مقدماتی از جرم‌های اصلی، به دلیل سکوت قوانین، هیچ اجماعی در دست نیست. حقوقدانان با نگاه به ساختار و طبیعت جرایم، مثال‌هایی را به این شرح مطرح کرده‌اند:

- خرید یا نگهداری مواد مخدر به مقدار کم برای استعمال؛

- استفاده از سند مجعول برای کلاهبرداری؛

- نگهداری یا حمل سلاح برای ارتکاب سرقت مسلحانه؛

- ورود به منزل دیگری به قصد سرقت؛

- حمل یا نگهداری مواد مخدر برای قاچاق (وارد کردن یا داخل کردن به کشور).

باین حال، در موارد مذکور و نظایر این‌ها،^۳ بعضی از نویسندگان، با طرح ضابطه «اختلاف در رکن قانونی و رکن مادی رفتارها»، مقررات تعدد مادی از نوع مختلف را تجویز کرده‌اند.^۴ در برخی از آرای دیوان کشور نیز آمده است: «مقدمه بودن جرمی برای جرم دیگر منافی تعدد جرم نخواهد بود. از این‌رو، اگر سارق برای سرقت زمین را نقب بزند، مورد از موارد تعدد جرم به شمار می‌رود.» (حکم شماره ۲۹۹۳ مورخ ۱۳۱۸ / ۱۱ / ۲۱ شعبه پنج دیوان عالی کشور). استدلال طرفداران این دیدگاه آن است که ارکان مادی جرایم مقدماتی و جرایم اصلی و نیز زمان ارتکاب آنها متفاوت است و همچنین، غایت جرم‌انگاری جرایم مقدماتی پیشگیری از جرایم مهم‌تر است و از این‌رو، به منظور تأمین نظر قانون‌گذار باید مجازات هر دو جرم تعیین گردد.^۵ ایراد این نگرش در مبنای آن است؛ زیرا اگر از منظر پیشگیری به دنبال توجیه نظام

۱. نک: باهری، محمد، *حقوق جزای عمومی*، تهران: نگاه معاصر، چاپ دوم، ۱۴۰۲، ص ۳۷۸.

۲. اردبیلی، محمد علی، *حقوق جزای عمومی*، جلد ۳، تهران: میزان، چاپ بیستم، ۱۳۹۹، ص ۱۸۰.

۳. برخی نوشته‌های حقوقی، بین جعل و استفاده از سند مجعول و نیز سرقت و مداخله در اموال مسروق، تلازم منطقی و عرفی برقرار کرده‌اند؛ زیرا تا جعل انجام نشود، امکان استفاده از سند مجعول برای هیچ‌کس، اعم از جاعل و غیرجاعل، فراهم نمی‌شود و هر سارقی نیز برای بهره‌مندی از مال مسروق، ناگزیر به نگهداری، حمل و فروش مال مسروق است (نک: منصورآبادی، عباس، *حقوق جزای عمومی ۳*؛ تهران: میزان، چاپ اول، ۱۳۹۹، صص ۱۹۶-۱۹۵). این دیدگاه، هرچند منطقی است، با توجه به خروج سارق از حکم ماده ۶۶۲ قانون تعزیرات (۱۳۷۵) و اینکه اقدامات سارق نسبت به مال مسروق، مصداق پولشویی موضوع ماده ۲ قانون مبارزه با پولشویی (اصلاحی ۱۳۹۷) است و با توجه به ماده ۹ این قانون: «مرتکبین جرم منشأ در صورت ارتکاب جرم پولشویی علاوه بر مجازات‌های مقرر مربوط به جرم منشأ، به مجازات‌های پیش‌بینی‌شده در این قانون نیز محکوم خواهند شد»، در این موارد حکم تعدد مادی از نوع مختلف اعمال می‌شود.

۴. نک: زراعت، عباس، *شرح مختصر قانون مجازات اسلامی*، جلد ۱، تهران: ققنوس، چاپ سوم، ۱۳۹۳، ص ۲۳۴ و قیاسی، جلال‌الدین و احسان یاورى، «حکم جرایم مرتبط در جرایم تعزیری»، *دوفصلنامه پژوهشنامه حقوق کیفری*، دوره ۶ شماره ۲، ۱۳۹۴، ص ۱۷۸.

۵. طاهری‌نسب، یزدالله، *تعدد و تکرار در حقوق جزای ایران*، تهران: دانشور، چاپ اول، ۱۳۸۱، ص ۷۸.

مجازات‌ها باشیم، در آن صورت، با همین نگرش باید بر این باور باشیم که به دلیل وقوع جرم مقدماتی، هدف مزبور، تأمین نشده و در نتیجه، اعمال مقررات تعدد و تشدید مجازات، راهگشا و پیشگیرانه نخواهد بود.

در خصوص استفاده از سند مجعول برای کلاهبرداری، تقریباً این دیدگاه، که نباید قواعد تعدد اعمال شود، مورد پذیرش اغلب حقوقدانان است؛ هر چند برخی قائل به تعدد اعتباری و بعضی به مقدمه منطقی یا تلازم میان این دو باور دارند،^۱ اما در صورتی که جعل همراه با کلاهبرداری و به عنوان بخشی از حيله و تقلب برای بردن مال غیر باشد، دیدگاه‌ها متفاوت است و بیشتر حقوقدانان به تعدد مادی در این مورد می‌اندیشند. حکم شماره ۲۵۸۳ صادره از شعبه دوم دیوان عالی نیز در این رابطه مقرر می‌دارد: «یکی از مصادیق جعل این است که کسی خود را در تنظیم سند و امضای سند (از روی حيله و تقلب) به جای شخص دیگری معرفی کند و اگر در نتیجه این عمل کلاهبرداری هم واقع شده باشد، با عمل جعل منافات ندارد...»^۲ در مقابل این گزینه، دیدگاه دیگری وجود دارد که راهکار تعدد را بر نمی‌تابد و مرتکب را فقط مستحق مجازات کلاهبرداری می‌شناسد؛ زیرا واژگان «حيله و تقلب»، «وسایل تقلبی» و «عنوان و سمت مجعول» در ماده ۱ قانون تشدید، هرگز بر مصادیق غیرمجرمانه محدود نشده و شامل وسایل متقلبانه مجرمانه نیز می‌شود.^۳ رویه قضایی در سال‌های اخیر، گرایش به این داشته است که جعل و استفاده از سند مجعول را مقدمه کلاهبرداری^۴ یا مصادیقی از تعدد معنوی پندارد. بی‌گمان، این رویکرد، منصفانه است و اجتناب از اعمال مقررات تعدد در جرم‌های مقارن و متداخل در یک عنوان خاص، جز در مواردی که قانون‌گذار حکم تعدد را تجویز کرده باشد، با اهداف حقوق کیفری سازگارتر است.

۳. تداخل مقررات و مشکل تعیین مجازات

نظام تعیین مجازات در مواردی که طیف جرایم مشابه و جرم‌های مختلف در یکدیگر تداخل می‌کنند، راهکار مشخصی ندارد. همچنین، در شرایطی که به دلیل وجود سابقه یا سوابق محکومیت قطعی، مقررات تعدد و تکرار جرم، هم‌زمان بر وضعیت مرتکب حاکم می‌شوند، قانون‌گذار حکم صریحی ندارد و موضوع برای حقوقدانان و قضات دادگاه‌ها مبهم و نارسا است.

۱. نک: آقایی‌نیا، حسین و هادی رستمی، *حقوق کیفری اختصاصی؛ جرایم علیه اموال و مالکیت*، تهران: میزان، چاپ چهارم، ۱۴۰۲، صص ۹۷-۹۹.

۲. همچنین، اداره حقوقی قوه قضائیه در نظریه شماره ۷/۶۷۴۵ مورخ ۱۳۸۴/۹/۲۳ چنین استدلال کرده است: «... چنانچه فردی با توسل به وسایل متقلبانه (یا جعل سند عادی و استفاده از آن) توانسته باشد ملک دیگری را بفروشد و از این طریق مال او را ببرد، علاوه بر اینکه مرتکب جعل و استفاده از سند مجعول شده، مرتکب بزه کلاهبرداری نیز گردیده است...».

۳. در برخی منابع مربوط به حقوق آمریکا نیز تصریح شده که محکومیت به کلاهبرداری، مانع از محکومیت به جعل و تزویر نیست؛ هر چند در نهایت با استناد به قانون جزای نمونه، به غیرمنصفانه بودن بالقوه جمع محکومیت‌های جعل و فریب مبتنی بر جعل (کلاهبرداری)، اشاره شده است. نک:

LaFave, Wayne, R. *Criminal Law*, United States: West Academic, Sixth Edition, (Hornbook Series), 2017, P 1286.

۴. بر اساس رأی شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۲۰۵۰۰۰۹ مورخ ۱۳۹۲/۱/۵ صادره از شعبه پنج دادگاه تجدیدنظر استان تهران: «... نظر به اینکه جعل مقدمه برای کلاهبرداری بوده است، بزه مستقل نمی‌باشد، فلذا مجازات تعیین شده [در دادگاه نخستین] فاقد وجهت قانونی می‌باشد...». برای دیدن آرای بیشتر در این مورد، نک: زینالی، توحید، *جرم جعل و استفاده از سند مجعول در رویه دادگاه‌ها*، تهران: چراغ دانش، چاپ دوم، ۱۳۹۷، صص ۲۲۱-۱۱۳.

۳.۱. تداخل جرایم مشابه و جرم‌های مختلف

در برخی موارد، شخص مرتکب جرم‌های متعددی می‌شود که برخی از آنها در گروه جرم‌های مشابه و بعضی دیگر، در طیف جرایم مختلف قرار می‌گیرند؛ مانند آنکه اتهامات فرد به ترتیب، سه فقره کلاهبرداری و یک فقره سرقت و یک فقره خیانت در امانت باشد. در این حالت، رفتارهای مجرمانه، که هم‌زمان مشمول تعدد از نوع مشابه و مختلف می‌شوند، راهکاری در قانون مجازات اسلامی ندارند. برخی نویسندگان بر این باورند که باید تمام جرم‌های ارتكابی را، فارغ از مختلف و غیرمختلف بودن، شمارش کرد و در مورد جرم‌های مشابه یک مجازات و نسبت به جرم‌های مختلف با لحاظ تعدد کلی همه جرایم، قواعد تعدد را اجرا نمود. برای مثال، در فرض مذکور، برای همه اتهامات با لحاظ مقررات تعدد بیش از سه جرم، حکم به حداکثر مجازات تا یک‌چهارم آن باید تعیین گردد و از آنجایی که سه فقره کلاهبرداری در کنار سرقت و خیانت در امانت است، دادگاه ملزم به تشدید آن است.^۱

این دیدگاه محل تأمل است و به نظر می‌رسد که انطباق چندانی با قواعد تعدد جرم در بندهای ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی (اصلاحی ۱۳۹۹) ندارد. راهکار مناسب در این خصوص، آن است که در مورد جرایم مشابه، یک مجازات و در مورد جرم‌های مختلف، مجازات‌های جداگانه با لحاظ شمار عناوین مجرمانه تعیین شود. بنابراین، در مثال موردنظر، دادگاه مرتکب را برای سه فقره کلاهبرداری، به یک مجازات محکوم می‌کند و در مورد سرقت و خیانت در امانت نیز مجازات‌های مقرر را حکم می‌کند. با توجه به اینکه شمار عناوین مجرمانه در مثال مذکور، در مجموع سه مورد است، دادگاه قواعد تعدد تا سه جرم را با الزام به تشدید به میزان مقرر در قانون (بیش از میانگین حداقل و حداکثر مجازات) برای اتهام‌های کلاهبرداری، سرقت و خیانت در امانت، ملاک عمل قرار می‌دهد و سرانجام، مجازات اشد اجرا خواهد شد.

۳.۲. شمول هم‌زمان قواعد تعدد و تکرار جرم

گاه به علت وجود سابقه یا سوابق محکومیت قطعی، مقررات تعدد جرم با قواعد تکرار جرم، تداخل می‌کند و چالشی برای تعیین مجازات می‌شود. در این موارد، شخص به رغم داشتن سابقه محکومیت قطعی مشمول تکرار، مرتکب جرایم متعدد می‌شود و هم‌زمان هم در قلمرو تکرار جرم قرار می‌گیرد و هم قواعد تعدد بر رفتارهای وی صدق می‌نماید. برای مثال، شخصی با وجود داشتن سابقه محکومیت قطعی به مجازات‌های درجه یک تا پنج، مرتکب جرایم دیگری از نوع درجه یک تا شش می‌شود که در یک زمان، شامل دو نهاد تشدیدکننده مجازات است. راه‌حلی برای این موضوع در قانون مجازات اسلامی پیش‌بینی نشده است و حقوقدانان نیز در بحث‌های خود به‌طور خاص متعرض آن نشده‌اند. در این مورد، می‌توان سه راهکار را دنبال کرد:

۳.۲.۱. راهکارها

راهکار نخست، اعمال مقررات تعدد جرم برای جرم‌های ارتكابی است؛ در این حالت، دادگاه بدون توجه به قوانین مربوط به تکرار جرم، رفتارهای مجرمانه را براساس قواعد تعدد جرم تشدید می‌کند و در نهایت یک مجازات (اشد) اجرا می‌شود. ایراد این روش، آن است که در فرضی که تعدد تا سه جرم باشد، مجازات آن در مقایسه با قواعد تکرار جرم موضوع ماده

۱. احمدزاده و تام، پیشین، ص ۱۱۹.

۱۳۷ قانون مجازات اسلامی (اصلاحی ۱۳۹۹)^۱ خفیف‌تر خواهد بود؛ زیرا مجازات تکرار به تصریح این ماده از میانگین حداقل و حداکثر مجازات قانونی شروع می‌شود و ممکن است به بیش از حداکثر مجازات تا یک‌چهارم آن منتهی گردد. از این گذشته، در صورتی که تعدد از نوع مشابه باشد، دادگاه در تشدید مجازات اختیار کامل دارد؛ حال آنکه در تکرار، صرف‌نظر از تشابه یا تفاوت جرم جدید با محکومیت سابق، دادگاه ملزم به تشدید مجازات است.

راهکار دوم، اعمال مقررات تکرار جرم برای هریک از رفتارهای ارتكابی است؛ در این حالت، دادگاه مقررات تکرار جرم را برای هریک از جرایم به‌طور جداگانه تعیین می‌کند و در نهایت مجازات اشد اجرا خواهد شد.^۲ در این روش، در مرحله تعیین مجازات، مقررات تکرار جرم ملاک عمل قرار می‌گیرد، اما در مرحله اجرا، به‌علت وجود مجازات‌های متعدد، قواعد تعدد مورد توجه خواهد بود. چنانچه برخی از جرایم واجد شرایط تکرار و بعضی دیگر از شمول تکرار خارج باشند، دادگاه در مورد جرایم اخیر، مقررات تعدد جرم را ملاک عمل قرار می‌دهد و در عمل مجازات اشد اجرا خواهد شد.

ایراد روش مذکور، آن است که در شرایطی که شمار جرایم ارتكابی بیش از سه فقره و از نوع مختلف باشند، دادگاه در تعدد مکلف است مطابق بند (پ) ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی، حداکثر مجازات قانونی را برای هریک از جرایم حکم نماید و نیز می‌تواند مجازات را به بیش از حداکثر تا یک‌چهارم تشدید کند؛ اما در تکرار، مختار است که به «میانگین حداقل و حداکثر مجازات قانونی» اکتفا کند. بدین ترتیب، حداقل تشدید در تکرار، همواره میانگین است؛ اما در تعدد از نوع مختلف، حداقل مجازات قابل تعیین، بیش از میانگین و در تعدد بیش از سه جرم، حداقل مجازات، حداکثر مجازات قانونی جرایم ارتكابی است و همین در عمل، امکان جمع هر دو مقررات تعدد و تکرار را دشوار یا غیرممکن می‌کند.

راهکار سوم، اعمال هم‌زمان قواعد تعدد و تکرار جرم است. در این روش، مجازات‌ها نخست مطابق قواعد تعدد جرم و سپس، براساس مقررات تکرار تشدید می‌شوند. اداره حقوقی قوه قضائیه در نظریه شماره ۷/۹۹/۱۱۶۷ مورخ ۱۳۹۹/۴/۲۸ راهکار مذکور را ارائه می‌دهد: «در جرایم تعزیری، در فرضی که دو عامل تشدیدکننده مجازات، یعنی تعدد و تکرار جرم که هر دو حکم مقنن است، وجود دارد، باید هر دو عامل در تعیین مجازات لحاظ شود. ابتدا مجازات مرتکب براساس مقررات ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی، اصلاحی ۱۳۹۹ (ماده ۱۲ قانون کاهش مجازات حبس تعزیری) تعیین و سپس مجازات تعیین شده براساس ماده ۱۳۷ اصلاحی ۱۳۹۹ تشدید می‌شود و با توجه به عبارت «بیش از حداکثر مجازات مقرر قانونی تا یک‌چهارم» که در ماده یادشده آمده است، با لحاظ هر دو عامل مشدد (تعدد و تکرار) بیش از حداکثر مجازات به اضافه یک‌چهارم نخواهد بود.»

چالش اصلی این دیدگاه، فراز اخیر آن است؛ زیرا وقتی قرار است حداکثر تا یک‌چهارم، ملاک تعیین مجازات باشد، در آن صورت، چه نیازی به اعمال قواعد تکرار جرم است؛ در برخی از اشکال تعدد جرم، مانند تعدد از نوع مختلف در بیش از سه فقره، دادگاه ملزم به تعیین حداکثر با اختیار تشدید تا یک‌چهارم خواهد بود و با این الزام، دیگر توجیهی برای رجوع به مقررات تکرار جرم وجود ندارد. افزون بر این، حداقل مجازات تکرار، میانگین حداقل و حداکثر مجازات قانونی است و در فرض اعمال قواعد تعدد، حتی در صورتی که میزان جرایم تا سه فقره است، حکم به بیش از میانگین داده می‌شود و در آن صورت، محاسبه میانگین در تکرار امکان‌پذیر نخواهد بود. وانگهی، در تعدد از نوع مشابه، که یک مجازات

۱. ماده ۱۳۷ قانون مجازات اسلامی: «هرکس به علت ارتکاب جرم عمدی به موجب حکم قطعی به یکی از مجازات‌های تعزیری از درجه یک تا درجه پنج محکوم شود و از تاریخ قطعیت حکم تا حصول اعاده حیثیت یا شمول مرور زمان اجرای مجازات، مرتکب جرم عمدی تعزیری درجه یک تا شش گردد، حداقل مجازات جرم ارتكابی میانگین بین حداقل و حداکثر مجازات قانونی آن جرم است و دادگاه می‌تواند وی را به بیش از حداکثر مجازات تا یک‌چهارم آن محکوم کند.»

۲. احمدزاده و تام، پیشین، ص ۱۳۹.

تعیین می‌شود و تشدید آن نیز اختیاری است، اعمال هم‌زمان قواعد تعدد و تکرار با هیچ منطقی سازگار نیست.

۳.۲.۲. تعمیم قواعد تعدد معنوی

برای عدول از مشکلات، شاید بتوان با وحدت ملاک از مقررات تعدد معنوی به راه‌حل مناسب‌تری دست یافت. تعدد معنوی، هرچند ناظر به تعیین مجازات اشد برای رفتار واحد است، اما به‌کارگیری این سیاست، در فرضی که رفتارهای ارتكابی هم‌زمان مشمول نهادهای مشدد می‌شوند، اولی‌تر است. بنابراین، چنانچه رفتارهای مجرمانه مشمول مقررات تعدد جرم باشند و درعین حال، با قواعد تکرار جرم منطبق شوند، مجازات اشد (حسب مورد تعدد و تکرار جرم) ملاک عمل قرار می‌گیرد. در این مورد، چنانچه تعدد از نوع مشابه باشد، بی‌گمان، مقررات تکرار جرم به‌دلیل الزامی بودن تشدید مجازات‌ها، ترجیح دارد.

برای مثال، در فرضی که شخص با وجود سابقه یا سوابق محکومیت قطعی، در عمل مرتکب جرم‌های تعزیری از نوع مشابه می‌شود، هرچند قواعد تعدد بر رفتار وی صادق است، اعمال مقررات تکرار، به‌علت الزامی بودن تشدید، منطقی‌تر است و دادگاه در این حالت، برای همه جرم‌های ارتكابی یک مجازات تعیین و آن را به میزان مقرر در قانون تشدید می‌کند. برعکس، در تعدد مادی از نوع مختلف، در هر حال، مقررات تعدد در مقایسه با قواعد تکرار مرجح‌تر است؛ زیرا با لحاظ ماده ۱۳۴ قانون مجازات اسلامی (اصلاحی ۱۳۹۹)، که حداقل میزان مجازات تعدد جرم در سه مورد را بیش از میانگین مجازات حداقل و حداکثر مقرر نموده است، نسبت به قواعد تکرار، که اصل میانگین را مبنای تشدید قرار می‌دهد، می‌توان گفت که مقررات تعدد از نوع مختلف، شدیدتر از تکرار جرم است.

تغییر قوانین مربوط به تعدد و تکرار جرم، قاعده مذکور را برهم نمی‌زند و در هر شرایطی، فرض مذکور می‌تواند راهگشا باشد. قانون‌گذار ممکن است بنا به ملاحظاتی، حسب مورد، سخت‌گیری بیشتری نسبت به هریک از این نهادها (تعدد یا تکرار) داشته باشد و در این حالت، مناسب‌ترین راهکار، اعمال قواعد تعدد معنوی است. باین‌حال، اگر ترجیح بر اعمال قواعد تکرار نسبت به جرایم ارتكابی باشد، در مرحله اجرا فقط یک مجازات (اشد)، تحمیل می‌شود و اعمال همه مجازات‌های تعزیری امکان‌پذیر نخواهد بود.

نتیجه‌گیری

تعدد و تکرار جرم همواره از علل تشدیدکننده مجازات‌ها محسوب می‌شوند و سیاست‌گذاران جنایی بیشتر بنا به ملاحظات جرم‌شناختی و براساس اهداف پیشگیرانه، قواعد سختگیرانه‌ای برای بزهکاران تعدد و تکرار پیش‌بینی کرده‌اند. سیاست قانون‌گذار ایرانی در همه دوره‌های قانون‌گذاری بیش‌یاکم، شدت عمل و تشدید مجازات بوده و گاه مجوز تخفیف مجازات این دسته از بزهکاران از دادگاه‌ها سلب شده است. قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (۱۳۹۹)، با هدف تراکم‌زدایی از زندان‌ها، در مقایسه با قوانین سابق، سخت‌گیری را متوجه تعدد مادی از نوع مختلف می‌کند و اجازه تخفیف مجازات‌ها را نیز برابر مقررات عمومی داده است. این تحولات از دو جهت محل ایراد است: نخست آنکه سبب جابه‌جایی بزهکاران می‌شود و آنها می‌کوشند به جای ارتکاب جرم‌های مختلف، در عمل جرم‌های مشابه را مرتکب شوند که فقط یک مجازات داشته و تشدید آن نیز اختیاری است و دوم، به لحاظ جرم‌شناسی، بزهکارانی که گرایش به ارتکاب جرم‌های مشابه دارند، به‌دلیل حرفه‌ای بودن و توان مهارتی بالا برای ارتکاب سریع‌تر جرم، می‌توانند خطرناک‌تر باشند.

باین‌حال، قطع‌نظر از چالش مذکور، شناسایی جرم‌های مختلف از جرایم مشابه در برخی مصداق‌ها به‌علت سکوت قوانین

چندان ساده نیست و دشواری‌های خاص خود را دارد. بیشتر نویسندگان، در فرضی که تعدد ناظر به ارتکاب کامل جرم و شروع یا معاونت در آن باشد یا آنکه مصادیق ساده و مشدد جرم واحد را شامل گردد، قائل به تشدید مجازات‌ها براساس تعدد مادی از نوع مختلف هستند و همین راهکار را در مورد جرایمی که مقدمه منطقی یا لازمه جرایم دیگرند یا آنکه رفتارهای ارتكابی، به‌رغم وحدت رکن قانونی، متفاوت‌اند، تجویز می‌کنند. رویکرد این نوشتار با لحاظ روح حاکم بر قانون کاهش، حداقل‌گرایی و اعمال مقررات تعدد از نوع مشابه و گاه عدول از قواعد تعدد مادی جرم است. مشابهت عناوین مجرمانه، صرف‌نظر از تفاوت در مجازات‌ها یا اختلاف در رفتارها، برای اعمال مقررات تعدد مادی از نوع مشابه کفایت می‌کند. بی‌گمان، در شرایطی که مجموع جرایم ارتكابی یک عنوان مجرمانه خاص را شکل می‌دهند یا جرایمی که مقدمه منطقی جرم دیگرند، راهکار منطقی، اجتناب از مقررات تعدد و سیاست تشدید مجازات است.

چنانچه رفتارهای مجرمانه هم‌زمان مشمول قواعد تعدد و تکرار جرم باشند، راهکارها گوناگون است و گاه مقررات تعدد جرم و گاه اعمال هم‌زمان قواعد تعدد و تکرار جرم تجویز می‌شود که در عمل جمع آنها امکان‌پذیر نیست. راهکار پیشنهاد شده در این مقاله، کاربست قواعد تعدد معنوی و تعیین مجازات اشد است. در این موارد، ترجیح با قواعدی خواهد بود که مجازات بیشتری دارد. در صورت شمول قوانین تکرار، نخست مجازات‌ها بر این اساس تشدید می‌شوند و در نهایت، مجازات اشد اجرا خواهد شد.

منابع

کتاب

۱. احمدزاده، رسول و مجتبی تام، *ملاحظات دربارۀ قانون کاهش مجازات حبس تعزیری*، (ویراست دوم)، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه، چاپ سوم، ۱۴۰۰.
۲. اردبیلی، محمد علی، *حقوق جزای عمومی*، جلد ۳، تهران: میزان، چاپ بیستم، ۱۳۹۹.
۳. آقایانی، حسین و هادی رستمی، *حقوق کیفری اختصا صی؛ جرایم علیه اموال و مالکیت*، تهران: میزان، چاپ چهارم، ۱۴۰۲.
۴. باهری، محمد، *حقوق جزای عمومی*، تهران: نگاه معاصر، چاپ دوم، ۱۴۰۲.
۵. بکاریا، سزار، *رساله جرایم و مجازات‌ها*، ترجمه محمد علی اردبیلی، تهران: میزان، چاپ دهم، ۱۴۰۰.
۶. پیمانی، ضیاءالدین، *حقوق کیفری اختصاصی ۳: جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی*، تهران: میزان، چاپ نهم، ۱۳۹۲.
۷. زراعت، عباس، *شرح مختصر قانون مجازات اسلامی*، جلد ۱، تهران: ققنوس، چاپ سوم، ۱۳۹۳.
۸. زینالی، توحید، *جرم جعل و استفاده از سند مجعول در رویه دادگاه‌ها*، تهران: چراغ دانش، چاپ دوم، ۱۳۹۷.
۹. شیخ‌الاسلامی، عباس، *تعدد جرم؛ نظریه‌ها و رویه‌ها*، تهران: میزان، چاپ اول، ۱۳۹۵.
۱۰. طاهری‌نسب، یزدالله، *تعدد و تکرار در حقوق جزای ایران*، تهران: دانشور، چاپ اول، ۱۳۸۱.
۱۱. منصورآبادی، عباس، *حقوق جزای عمومی ۳*، تهران: میزان، چاپ اول، ۱۳۹۹.
۱۲. میرمحمد صادقی، حسین، *حقوق جزای عمومی ۳؛ واکنش اجتماعی در برابر جرم (مجازات و اقدام تأمینی و تربیتی)*، تهران: دادگستر، چاپ اول، ۱۴۰۱.
۱۳. الهام، غلامحسین و محسن برهانی، *درآمدی بر حقوق جزای عمومی؛ واکنش در برابر جرم*، جلد ۲، تهران: میزان، چاپ ششم، ۱۴۰۰.

مقاله

۱۴. احمدزاده، رسول، غلامحسین الهام و مجتبی تام، «ضابطه تفکیک جرایم مختلف از غیرمختلف در ماده ۱۳۴ اصلاحی قانون مجازات اسلامی»، دو فصلنامه پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۱۲، شماره ۲، ۱۴۰۰، صص ۲۶-۷.
۱۵. پوربافرانی، حسن، «تعدد و تکرار جرم در حقوق کیفری ایران»، فصلنامه مدرس علوم انسانی (ویژه نامه حقوق)، دوره ۹، شماره ۴۱، ۱۳۸۴، صص ۴۵-۲۵.
۱۶. رستمی، هادی، «تقابل وظیفه‌گرایی و غایت‌گرایی فایده‌محور در توجیه کیفر»، دو فصلنامه پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۷، شماره ۲، ۱۳۹۵، صص ۱۵۵-۱۳۱.
۱۷. رستمی، هادی و مهری بزرگر، «کمیته‌گرایی در قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (۱۳۹۹) و چالش‌های فراروی آن»، دو فصلنامه پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۱۳، شماره ۱، ۱۴۰۱، صص ۷۵-۹۷.
۱۸. روستایی، مهرانگیز و حامد رحمانیان، «معیار تفکیک جرایم «مختلف» از جرایم «غیرمختلف» در اعمال قواعد تعدد مادی جرم»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۶، شماره ۱۱۸، ۱۴۰۱، صص ۱۳۵-۱۱۵.
۱۹. ساداتی، سید محمد مهدی، «تعدد جرم در حقوق ایران و آلمان»، دو فصلنامه مطالعات حقوق تطبیقی، دوره ۸، شماره ۱، ۱۳۹۶، صص ۲۲۶-۲۰۳.
۲۰. شمس ناتری، محمد ابراهیم و فرهاد صادقی، «چالش‌های مربوط به تعدد عنوانی جرم در جرایم تعزیری»، مجله پژوهش حقوق کیفری، دوره ۷، شماره ۲۶، ۱۳۹۸، صص ۲۵۰-۲۲۷.
۲۱. فروغی، فضل‌الله و رضا رحیمیان، «ارزیابی تعدد مادی جرایم تعزیری در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲»، مجله مطالعات حقوقی، دوره ۷، شماره ۴، ۱۳۹۴، صص ۲۰۳-۱۷۱.
۲۲. قیاسی، جلال‌الدین و احسان یاوری، «حکم جرایم مرتبط در جرایم تعزیری»، دو فصلنامه پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۶، شماره ۲، ۱۳۹۴، صص ۱۷۹-۱۵۵.
۲۳. میرمحمد صادقی، حسین و علیرضا درزی رامندی، «بررسی تطبیقی تعدد جرم در حقوق کیفری ایران و آمریکا»، دو فصلنامه حقوق تطبیقی، دوره ۷، شماره ۱، ۱۳۹۹، صص ۷۴-۵۱.

قوانین

۲۴. قانون تعزیرات (۱۳۷۵).
۲۵. قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (۱۳۹۹).

رویه قضایی و نظریه‌های مشورتی

۲۶. رأی شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۲۰۵۰۰۰۹ مورخ ۱۳۹۲/۱/۵ صادره از شعبه پنج دادگاه تجدیدنظر استان تهران.
۲۷. رأی وحدت رویه شماره ۶۰۸ مورخ ۱۳۷۵/۶/۲۷ هیأت عمومی دیوان عالی کشور.
۲۸. رأی وحدت رویه شماره ۶۲۴ مورخ ۱۳۷۷/۱/۱۸ هیأت عمومی دیوان عالی کشور.
۲۹. نظریه مشورتی شماره ۷/۹۹/۱۱۶۷ مورخ ۱۳۹۹/۴/۲۸ اداره حقوقی قوه قضاییه.
۳۰. نظریه مشورتی شماره ۷/۹۹/۶۷۶ مورخ ۱۳۹۹/۶/۴ اداره حقوقی قوه قضاییه.

References

Books

1. Agha'ei-Nia, Hossein and Hadi Rostami, *Specific Criminal Law; Crimes against Property and Ownership*, Tehran: Mizan, Fourth Edition, 2023. (in Persian)

2. Ahmad-Zadeh, Rasoul and Mojtaba Taam, *Observations on the Reduction of the Ta'ziri Imprisonment Punishments Act, (Second Edition)*, Tehran: Judiciary Press and Publication Center, Third Edition, 2021. (in Persian)
3. Ardebili, Mohammad Ali, *General Criminal Law*. Volume 3, Tehran: Mizan, 20th Edition, 2020. (in Persian)
4. Baheri, Mohammad, *General Criminal Law*, Tehran: Contemporary View, Second Edition, 2023. (in Persian)
5. Beccaria, Cesare, *Treatise on Crimes and Punishments*, Translated by: Mohammad Ali Ardebili, Tehran: Mizan, Tenth Edition, 2021. (in Persian)
6. Elham, Gholam Hossein and Mohsen Borhani, *Introduction to General Criminal Law; Reaction against Crime*, Volume 3, Tehran: Mizan, Sixth Edition, 2021. (in Persian)
7. LaFave, Wayne, R. *Criminal Law*, United States: West Academic, Sixth Edition, (Hornbook Series), 2017.
8. Mansour-Abadi, Abbas, *General Criminal Law 3*, Tehran: Mizan, First Edition, 2020. (in Persian)
9. Mir Mohammad Sadeghi, Hossein, *General Criminal Law 3; Social Reaction to Crime (Punishment and Training Measures)*, Tehran: Dadgostar, First Edition, 2022. (in Persian)
10. Paymani, Zia Al-ddin, *Specific Criminal Law 3; Crimes against Public Safety and Public Tranquility*, Tehran: Mizan, Ninth Edition, 2013. (in Persian)
11. Sheikh Al-eslami, Abbas, *Multiplicity of Crime; Theories and Precedents*, First Edition, Tehran: Mizan, 2016. (in Persian)
12. Taheri-Nasab, Yazdollah, *Multiplicity and Recidivism in Iranian Criminal Law*, First Edition, Tehran: Daneshvar, 2002. (in Persian)
13. Zera'at, Abbas, *Brief Explanation of the Islamic Penal Code*, Volume 1, Third Edition, Tehran: Phoenix, 2014. (in Persian)
14. Zeynali, Towhid, *The Crime of Forgery and the Use of Forged Documents in Court Proceedings*, Tehran: Light of Knowledge, Second Edition, 2018. (in Persian)

Articles

15. Ahmad-Zadeh, Rasoul, Gholam Hossein Elham and Mojtaba Taam, "The rule of Separating Different Crimes from Non-different ones in Article 134 of the Amendment of the Islamic Penal Code", *Bi-Quarterly Journal of Criminal Law Research*, Volume 12, Issue 2, 2021, pp 7-26. (in Persian)
16. Forughi, Fazlollah and Reza Rahimian, "The evaluation of multiplicity in Ta'ziri crimes in the Islamic Penal Code 2013", *Journal of Legal Studies*, Volume 7, Issue 4, 2015, pp: 171-203.. (in Persian)
17. Ghiasi, Jalal Al-ddin and Ehsan Yavari, "Related Offences Judgment in the Offences of Discretionary (Ta'zir) Punishment". *Bi-Quarterly Journal of Criminal Law Research*, Volume 6, Issue 2, 2015, pp: 155-179. (in Persian)
18. Mir Mohammad Sadeghi, Hossein and Alireza Darzi Ramandi, "Comparative Study of Crime Plurality in the Iranian and United States Criminal law", *Bi-Quarterly Journal of Comparative Law*, Volume 7, Issue 1, 2020, pp: 51-74. (in Persian)
19. Pour-Baferani, Hassan, "Multiplicity and Recidivism in Iranian Criminal Law", *Humanities Teacher's Quarterly (Law Special Issue)*, Volume 9, Issue 41, 2005, pp: 25-45. (in Persian)
20. Rostami, Hadi, "The Mutuality of Teleologism and Utility-Based Deontologism in Punishment Justification", *Bi-Quarterly Journal of Criminal Law Research*, Volume 7, Issue 2, 2016, pp: 131-155. (in Persian)
21. Rostami, Hodi and Mehri Barzegar, "The Criminal Minimalism in the Reduction of the Ta'zir Imprisonment Punishments Act (2020) and the Challenges thereof", *Bi-Quarterly Journal of Criminal Law Research*, Volume 13, Issue 1, 2022, pp: 75-97. (in Persian)

22. Rousta'ei, Mehrangiz and Hamed Rahmanian, "Criteria for Distinguishing "Different" Crimes from "Non-Different" Crimes in Applying the Rules of Material Multiplicity of Crime", *The Judiciarys Law Journal*, Volume 86, Issue 118, 2022, pp: 115-135. (in Persian)
23. Sadati, Sayyed Mohamad Mahdi, "The Plurality of Crimes in the Iranian Law and German Law", *Bi-Quarterly Journal of Comparative Law Review*, Volume 8, Issue 1, 2017, pp: 203-226. (in Persian)
24. Shams Nateri, Mohamad Ebrahim and Farhad Sadeghi, "Challenges for multiple offenses of crime", *Journal of Criminal Law Research*, Volume 7, Issue 26, 2019, pp: 227-226. (in Persian)

Laws

25. Ta'zirat Code (1996). (in Persian)
26. The Act of Reduction of the Ta'zir Imprisonment Punishments (2020). (in Persian)

Judicial Procedure and Advisory Opinion

27. Advisory Opinion of Legal Department of the Judiciary, No. 1167/99/7 dated 2020/07/18. (in Persian)
28. Advisory Opinion of Legal Department of the Judiciary, No. 676/99/7 dated 2020/08/25. (in Persian)
29. Decision No. 9209970220500009 dated 2013/03/25 issued by the Fifth Branch of the Tehran Appeals Court. (in Persian)
30. Unified Decision No. 608 dated 1996/09/17, issued by the General Council of the Supreme Court. (in Persian)
31. Unified Decision No. 624 dated 1998/04/07, issued by the General Board of the Supreme Court. (in Persian)

Internet Source

32. Kumari, Krishna. "Role of Theories of Punishment in the Policy of Sentencing", 2007, Available at: <http://ssrn.com-956234>.